

AŠ – NEBEPRIKLAUSOMAS!

(Skiriu Tėvynės Nepriklausomybei paminėti)

Mano tėvelio nabašninkas¹ buvo Pamarnecko „mužikas“, vadinas, baudžiauninkas, o motutės nabašninkė, Dieve, duok jiedviem dangaus karalystę, iš karališkių. Jiedu valdė valaką; dvarystę atlikdavo samdiniais, tai patys išliko nemuštu, užtat amžinai įbaugintu, kad visų lenktųsi, visiems nusileistų. Tėvelis būtų proto netekęs, jei kas būtų priteisęs jį nulupti: būtų suėmę vesti klotiman, guldyti padan², ieškoti rykščių; o motutė būtų dar nenuvedus numirus – tokia buvo baikšti ir opi. Tuo vienu tesidžiaugė, kad buvo nepaliestu: visi kiti reikalai buvo jiedviem antraeiliai. Net bėralinę duoną³ laikė paprastu žmonių mitalu, kaip šiaudus – gyvulių, o žemę – sliękų. Bet tik būtų gyvi, o kuo minta, ar ne vis tasia⁴?

Kaip kiekvienas gyvis, taip ir žmonės – nevienodi. Namininkai turi karvių, kiaulių, paukščių, tai turi uždaralo⁵; pribuišiai gryčelninkai⁶ jų nelaiko, tai minta sausai, kai neina namininkams dirbtų. Na, kaipgi kitaip? Visur ir visame kame nelygumas. Užėjo, sakysime, epidemija. Vienus ji aplenkė, kitus privargino, o kitus ir iš šio svieto⁷ išvarė. Aplenkietieji dėkavo Dievui, kad „jų“ nepalietė. O su kitais tesižinai. Tokia Dievo valia.

Aš buvau nebe vergijoje gimęs, kaip mano tėvelis; augdamas tų vargų ir bailės⁸ nebemačiau, kurių jis matė; tai, būdamas tikras jo vaikas, nebebuvau jo dvasios sūnus, bent visuomeniniuose dalykuose. Kaip to pirmąkart patyriau, apsakysiu ištisą mūsų buities vaizdą.

Kuriuo reikalu važiuodamas, tėvelis mėgo mane imtis pasėdoms⁹ pasaugoti, kad žydų karvės jų neišėstų, kai pasišalins reikalų atlikti. Kiti tam pat tikslui vesdavos šunioką ir jį guldydavo ant pasėdų. Gale kelionės mano ir šunioko uždaviniai buvo lygūs. Bet pačioje kelionėje aš buvau niekuo nepamainomas draugas, kad nebūtų nuobodu; aš buvau itin geras klausytojas tėvelio šnekos apie visa, ką tik mes matėme pravažiuodami; mokėjau ir pats klausinėti.

Kelionės nebūdavo ilgos myliomis; jų tekdavo nukeliauti dvi trys, labai retai penkios šešios; o pasiekti apskrities miestas už visų devynių mylių buvo epochinis atsitikimas; reikdavo sugaišti dvi trys dienos su netikromis nakvynėmis: prikratydavo jos, privargindavo, įkyrėdavo vienodumu, tai retas kas leisdavos vienas pats. Kelionės būdavo ilgos – praverstu laiku.

Mums būdavo dvejetas arklų, bet keliaudavom, to krašto papratimu, tik vienu. Arklys būdavo geras, stipras arklui traukti, vežimui vežti, bet negreitas bėgti. Žinai gi, ne tai lietai pratintas, ne grūdais šeriamas, o žolė – gėlas pašarėlis, ir tos neapsčiai prisiplėši nuo darbo nuliekamu laiku. Pagaliau nebuvo ko nė skubytis. Namų ruošai, laukų darbui žmonių daugiau kaip reikia; vaikų pilna gryčia ir dar du trys samdiniai, kad saviems netektų tiek vargti. Tai vienai dienai šeimnininko buvę nebuvę.

Mudu išvažiuojam. Tėvelis į jdirbtas savo rankas ima vadeles ir botagą. Sutruksi vadelėmis,

¹ Nabašninkas – velionis. (Red.)

² Padas – plūktinė klotimo ar pirkios asla. (Red.)

³ Bėralinė duona – nevėtytų grūdų. (Red.)

⁴ Ar ne vis tasia – ar ne vis vien. (Red.)

⁵ Uždaralas – riebalai, pienas valgiui pagerinti. (Red.)

⁶ Pribuišiai gryčelninkai – laikini iš svetur atėję gyventojai, įnamiai, neturtingi žmonės, bežemiai ar mažažemiai. (Red.)

⁷ Svietas – pasaulis. (Red.)

⁸ Bailė – baimė. (Red.)

⁹ Pasėdoms – vežimo sėdynė, pasostė ar šiaip kas įsidedama į vežimą atsisėsti (pvz., šiaudų ar šieno maišas). (Red.)

pamojuoja botagu – arklys apsimeta visa to dar nematąs neįuntąs.

– Na, naa, argi pakrutėsi! – pašiepia tėvelis arklį ir pila jį botagu. Botago virvelė gula padrika ant riebaus pasturgalio: tėvelis per visą savo amžių nebuvo tiek skaudžiai smogęs arklį, kad net jam oda dešromis patintų. Vis dėlto arklys dabar patempia ir, it arklą ar akėčias vilkdamas, išveža brikelį iš kiemo; „pėsčias“ eina per visą kaimo santvarą ir tik lauke kurį laiką pabidžena, taip sau, dėl žmonių akių, paskui ir vėl sau žingsniuoja.

Tėvelis iš pradžių sėdi rimtas, štyvas¹⁰, abejingas. Aš juo seku. Paskui tėvelis ima domėtis javų, kaip jie sužėlę, kaip išaugę; pievų, kaip šiemet jos prižėlusios, vandenių, ar turėjo nuotaką. O kodėl štai čia šiemet dirvonuoja? Ūkininkas susirgo, ar vagys jam ašvienį¹¹ išvedė? Mane daugiau domina visoki vabzdžiai, paukštytės, zuikiukas padirvyje, voverytė eglynėlyje. Visa tai mes pagrindinai apsvarstom, tėvelis šaltai, aš visa širdžia, dideliu džiaugsmu. Man rodės, ir apie žmones tėvelis kalba lygiai taip pat šaltai, kaip ir apie dirvonus.

Grįžtame iš Šimonių. Kelias geras. Ir oras geras. Saulė spigina, vėjelis pukščioja. Štai upelė, jos krante labai aukšta medinė troba jau be stogo ir be lubų.

– Tai Aluotė, o čia liekanos Aluotų dvaro, seniau Žurauskėnų valsčiaus; dabar jį perkėlė Kunigiškiuosna. Antai pravažiuosime pro Jonavos dvarą, Žurauskų buveinę. Aš tau ten levus¹² parodysiu.

Ojei, kad įdomu! Sugrįžti iš kelionės, levą mačius! Visam amžiui bus atmintina.

Dvaro rūmai mediniai, vienu aukštu, bet labai erdvūs; vienu mūrytu galu, baltais stulpais jie nusileidžia nuo kalniuko į tvenkinį. Tvenkinys lomoje¹³. Už jo vėl pakilu. Tvenkinys ilgas, kastas, šautuvo pavidalu, apysodu į pakalnę. Skersai jį permestas ilgas baltai moliavotas tiltas išmislingai¹⁴ užtvertais šonais ir dviem levais nuo dvaro pusės. Eglėmis sodintas kelias eina pro galą tvenkinio. Bet skaistus tiltas kabo lyg ore ir vilioja kaip į pasaką. Mes tyčia pasukom per dvarą, kad tektų per šį tiltą važiuoti. Išsigandę gyventojai šaukia mums – čia nevažiuojama, čia tik gražnai bepalikta; bet kaimiškas mūsų arkliukas, kaimiškas vežimėlis ir mudu svirpliai nesvėrėm tiek, kad būtume įlaužę net labai seną, supuvusį tiltą, ir mes jau anapus, patenkinti savo žygiu, nors nusigandę vaikiško savo sumanymo. Matėm visą dvarą, visą tvenkinį ir levus.

– Čia pasibaigė Žurauskai, – mostelėjo dvaro link atkalia ranka¹⁵ tėvelis, abejingai atsigėręs tabokos. – Jonas arielkoje degte sudegė, ją begerdamas gulomis lovoje, sesuo Malvina susidėjo su Svėdasų kamendorium Liudviku Jucevičium, ir abudu kažin kur dingo*. Dvaras nuėjo per rankas.

Jonavos dvaras ne tiek puikioje, kiek malonioje, labai pakilioje vietoje. Sėdyba¹⁶ didžiausia, visa apsodinta eglių ar liepų alėjomis. Sodai per abipus išmislingo tvenkinio. Rūmų vidus, žmonės pasakoja, ranka maliavotas visokiais žolynais ir žiedais; ne tik lubos, bet sienos ir krosnys. Asla išgrįsta brangi parketu. Langai ne mažesni kaip bažnyčioje. Dailininkų sumanyta, bet ne jų padaryta romantinė buveinė. Brolis – tapytojas, sesuo – muzikė, jaunas parapijos vikaras, Vilniaus universiteto auklėtinis romantininkas, dainius, mokslavysis, patriotas. Trijulė dailės mėgėjų, lyg iš Parnaso atkilusių Jono būstynėn rojaus vaizdintis, ne žemės vargo vargti.

Aš nežinojau, kas ten viduje darėsi, kodėl Jonava net enciklopedijon pateko. Mačiau tik, kad visa tai buvo gražu, brangu, išmislinga, ne taip kaip mūsų kieme.

– Tėveli, kas gi visa tai čia padarė?

– Mužikai, baudžiauninkai. Jie čia ėjo sunkią dvarystę. Žurauskai – nedideli poneliai, muzikų nedaug teturėjo, o nešės didžiu. Sunku buvo žmonėms ištesėti visiems jų užsimetimams – kasti,

¹⁰ Štyvas – pasitempęs, tiesus. (Red.)

¹¹ Ašvienis – darbinis arklis. (Red.)

¹² Levas – liūtas. (Red.)

¹³ Loma – duobė, duburys. (Red.)

¹⁴ Išmislingai – išmintingai. (Red.)

¹⁵ Atkalia ranka – rankos viršum, antrąja puse. (Red.)

* Liudvikas Jucevičius (1813–1846) – etnografas, tautosakininkas, kritikas; vikaraudamas 1840–1843 m. Svėdasuose suviliojo dvarininko Žurausko dukterį, perėjęs į stačiatikybę, ją vedė ir išvyko Baltarusijon.

¹⁶ Sėdyba – sodyba. (Red.)

statyti, sodinti, užsienio daiktams ir meistrams pinigų uždirbti. Tai vargo kaip pragare, pernelyg spaudžiami dvarystėmis ir taip pliekiami, kaip niekur kitur visame apskrityje. Žurauskai sunaikino savo žmones; jie ir dabar negali atsigauti; tebėra pajuodėliai ir apšepėliai; iš tolo juos išskirsi. O Svėdasų Marikoniai buvo kitoki. Ir Aluntos Pamarneckai kitoki, tačiau ir jų nebeliko kaip ir Žurauskų. Išsigimė, išnyko lyg ir nebuvę. Ir Marikoniai buvo pilni išmislų, bet buvo turtingi, turėjo didžius valsčius, tai ištekdavo. O kai visa praleido, patys laiku pasišalino, į savo vargą žmonių netraukdami, paskutinių vėnių¹⁷ iš jų neatimdami. Vieni buvo geri žmonės, kiti negerai, o visi, žiūrėk, vienodai niekais išėjo. Tokia Dievo valia.

Klausiau klausiau aš tėvelio, ir pirmą kartą man pasidarė nebe gera, kam jis nebara Žurauskų. Kai aš išvydau jų levus, tokius rūščius, tokius karčiuotus, pritūpusius lyg šokti ant tavęs, man jie pabaiso; aš nenoromis prisiglaudžiau nuo jų prie tėvelio šono ir neišmaniau, kam tokias baisenybes žmonės dirbasi sau pamaloninti, jomis pačias meiliąsias vietas pasipuošti. Išklaušęs pasakojimo apie žmonių vargintojus, aš lyg supratau, kad nuožmūs levai pritiko jiems, ir visa graži Jonava man pasidarė bjauri; kitą kartą aš nebebūč važiavęs nei per dvarą, nei pro levus.

Tėvelis vergiją besivaizdino gal tik kaip nemalonų sapną; nubudai, nebėra jo, tai nebėra ko nė skaitytis su juo. Man gi vergija tebebuvo gyvas faktas: jis tebesireiškė tėvelio nejučiomis tebesilaikomo ir kitiems tebepatariamo dėsnio – lenkis, kad ir tau nekliūtų. Manęs tai nebeįtikino; manęs nebeėmė noras lenktis, ir aš paskui nebesilenkiau, daug kam galingam paprieštaraudamas. Išdygęs laisvas, augau laisvas, galop apsisprendžiau laisvas, laisvą savo sumetimais sudaręs savo valstybę. Man buvo nebepakenčiami bet kurie pančiai, ne tik išnykusi baudžiava. Rusai okupantai man buvo tokie pat „žurauskai“. Taip jautė visa mano karta, o dar stipriau – mūsų kartos vaikai; apie juos ir kaimyninės valstybės pasakė: jie jau pribrendę būti nepriklausomi, ir pripažino Lietuvą de jure nepriklausomą nuo visų kitų valstybių.

Iš pradžių rodė dabar jau visko pasiekta, o čia pat pasijutau vėl besąs „suorganizuotas“, mano valia ir veiksmai vėl supančioti atskirų komitetų reikalavimais, ne bendrais valstybės įstatymais. Mano valiai savoji partija diktavo savo valią, kaip pirmiau svetimoji mano Tėvynės administracija; partija liepė man daryti tai, ko aš nepagaliu daryti arba į ką mano širdis nelinksta; ir nedaryti to, į ką linksta, ką aš gerai padaryčiau valstybės ir piliečių naudai. Visa tai kitiems nugalėti. Ir pasijutau patekęs į naują vergiją, „suorganizuotas“ – reiškia: surištom rankom ir kojom, apkaustyta krūtine. Aš – laisvas pilietis, laisvai nebegaliu savęs aukoti Tėvynei, mylėti žmoniją, nepasiklausdamas, kurios ji partijos vergė? Ne! Aš ne medžiaga – „organizuoti“! Organizuokite sau stulpus, mietus, o aš pasiliksiu – laisvas saužmogis! Ir senai jau senai pasiskelbiau – nepartiniu, vėl nepriklausomu. Dabar man visai aišku – daug didesnei Dievo garbei ir valstybės naudai.

Vaižgantas, *Raštai*, t. 2, parengė Eglė Bielskytė, Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1995, p. 371–375.

¹⁷ Vėnios – jėgos, galia, pajėgumas. (Red.)